

IMITÁCIÓ ÉS IMITÁCIÓS HÁLÓZATOK A 15–16. SZÁZADI
KLASSZIKUS TÖRÖK GAZELKÖLTÉSZETBEN

Péri Benedek

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Budapest

2023

I. Kutatástörténeti előzmények, a dolgozat célja

A perszofón, vagyis a perzsa nyelven létrejött klasszikus irodalmi hagyományból kinőtt klasszikus török irodalmak (*adzsemi* török, csagatáj, oszmán) történetének kutatásában az imitáció, mint elfogadott alkotói módszer vizsgálata – az oszmán költészet kivételével – eddig alig kapott figyelmet, pedig a klasszikus perzsa vagy a klasszikus török nyelvű irodalmi hagyományok szövegtörzsét csak felületesen ismerők számára is teljesen nyilvánvaló, hogy az ’utánzás’, az irodalmi imitációk írása a perszofón klasszikus irodalmi hagyományok egyik legfontosabb alkotói módszere, az irodalmi rendszer valamennyi prózai és költői műfajában megfigyelhető. Az imitáció jelenségét a perzsa irodalmi hagyományban vizsgáló szakmunkák közül a legfontosabbak Riccardo Zippoli hosszú tanulmánya, mely Mīr ‘Alī-šīr Navāyī (megh. 1501) perzsa nyelven írt költői válaszai közül elemez kettőt, Paul Losensky kötete, mely perzsa gazelköltészetben újat hozó irányzat, az incidentalizmus (*vuḳū‘-gūyī*) előfutárának tartott Baba Fiḡānī (megh. 1519?) költészetét vizsgálja, és Shamsur Rahman Faruqi hosszú és alapos írása az irodalomtörténet-írásban indiai stílusnak nevezett (*sebk-i hindī*) irányzat poétikájáról, melyben a szerző a stílust követő költők imitációs gyakorlatáról is hosszasan szól.¹ Az oszmán gazelköltészettel kapcsolatosan viszonylag sokat írtak az imitációról, mint a szövegalkotás egyik elfogadott módszeréről, ám ezek az írások amellet, hogy elég felületesek, többségük pusztán leíró jellegű, egy-egy szerző költészetére koncentrálnak, és nem is törekszik arra, hogy átfogó képet adjon a jelenségről. Az összefoglaló igényű született munkák közül Mehmet Fatih Köksal és Cemal Kurnaz monográfiáit kell kiemelni.² Az egy-egy szerző verseire írt imitációkat vizsgáló, többségükben téves következtetésekre jutó tanulmányok sorából kiemelkedik Hasan Kaplan Ümidīnek (megh. 1571) a Bākī (megh. 1600) gazeljeire írt költői

¹ Riccardo Zipoli, *The Technique of the Ğawāb. Replies by Nawā‘ī to Hāfiz and Jāmī* (Venezia: Cafoscarina, 1993); Paul Losensky, *Welcoming Fiḡhānī. Imitation and Poetic Individuality in the Safavid–Mughal Ghazal* (Costa Mesa: Mazda Publishers, 1998); Shamsur Rahman Faruqi, ’Five (or More) Ways for a Poet to Imitate Other Poets, or, Imitation in Sabk-i Hindi,’ online elérhető:

www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00fwp/srf/srf_imitation_2008.pdf (2022. február 2.).

² Mehmet Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz. Divan Şiirinde Nazire* (Ankara: Akçağ, 2006); Cemal Kurnaz, *Osmanlı Şair Okulu* (Ankara: Bireleşik, 2007).

válaszait elemző tanulmánya.³ A cikk jelentőségét az adja, hogy Kaplan a forrásanyagát alapos, összehasonlító elemzésnek vetette alá, s az imitációs szövegek és modell közti kapcsolatra összpontosítva kísérletet tett arra, hogy a különböző imitációs technikákat elkülönítse egymástól. Általános következtetésekre azonban ő sem törekedett. Kaplan tanulmánya mégis jól használható munka, amely azért is hasznos még, mert a lábjegyzetekben bő áttekintését adja az imitáció témájában 2015-ig keletkezett török nyelvű szakirodalomnak. A nyugati tudományosságban az oszmán irodalom imitációs gyakorlatának feltérképezésében az első fontos lépést Edith Gülçin Ambros tette meg az 1980-as évek végén.⁴ Tanulmányában a szerző az imitáció általános kérdéseivel foglalkozott és Mihrî hatunnak (megh. 1515) a Necâî (megh. 1509) gazeljeire írt költői válaszait vette szemügyre közelebről. A téma vizsgálatában fontos lépést jelentett Walter Feldman 1997-ben megjelent tanulmánya,⁵ leginkább azért, mert a szerző felismerte, hogy az imitációs szövegek vizsgálata jelentősen hozzájárulhat az oszmán klasszikus költői rendszer működésének megértéséhez.

Feldmannak – úgy tűnik – igaza van, s sok ezer gazel szövegének átvizsgálása után valóban nem túlzás azt állítani, hogy az imitáció jelensége olyan súllyal jelenik meg a klasszikus irodalmak rendszerében, hogy vizsgálata a rendszer egészének működését, a klasszikus török irodalmak keretei közt zajló szövegalkotás folyamatát is megvilágíthatja, és ezzel közelebb vihet egy-egy szöveg pontosabb megértéséhez. Mivel az 'utánzás' elválaszthatatlan a modern irodalomelmélet egyik fontos felfedezésének számító intertextualitás jelenségétől, a török klasszikus irodalmakban jelen lévő, az imitációval szoros összefüggésben álló kérdések vizsgálata az általános irodalomelmélet számára is fontos tanulságokkal szolgálhat.

Jelen dolgozat a költői imitáció speciális esetével foglalkozik, s a klasszikus török irodalmak egyik, ha nem a legfontosabb versformája, a gazel esetében megfigyelhető imitáció jelenségére összpontosít. Igyekszik feltérképezni a költői válaszokként megszülető szövegek létrejöttének leglényegibb sajátosságait, miközben külön figyelmet szentel az intertextuális

³ Hasan Kaplan, 'Bâkî'yi Yenilemeye Çalışan Bir Şair Ümîdî ve Bâkî'ye Nazireleri,' *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 (2015), pp. 221–263.

⁴ Edith Gülçin Ambros, 'Nazîre, the-will-o'-the-wisp of Ottoman „Dîvân” poetry,' *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 79 (1989), pp. 57–83.

⁵ Walter Feldman, 'Imitation in Ottoman Poetry: Three Ghazals of the Mid-Seventeenth Century,' *Turkish Studies Association Bulletin* 21/2 (1997), pp. 41–58.

utalásokon keresztül egymáshoz kapcsolódó költői szövegekből felépülő imitációs hálózatoknak.

Az első rész bevezető fejezetei (2-4 fejezet) a klasszikus török irodalmi hagyományok kialakulását, a török nyelvű klasszikus gazel 15. század végi, 16. század eleji állapotát mutatják be, a gazelköltészetben megfigyelhető imitációval, imitációs technikákkal kapcsolatos kérdéseket járják körül, és megismertetnek a jelentős mennyiségű szöveg elemzésének nyomán kiérlelődött elmélettel, az imitációs hálózatok elméletével. A második részben (5. fejezet) olvasható „esettanulmány” egy konkrét oszmán példán keresztül mutatja be, miként hatottak egymásra akár több évszázad különbséggel keletkezett költői szövegek, hogyan jöttek létre, miként értek meg adott esetben több száz évet egyes imitációs hálózatok. Az esettanulmánynak az is a célja, hogy a gyakorlatban is megmutassa, hogy az imitációs hálózatok elmélete, a hálózatokat alkotó szövegek elemzése, a szövegek közti kapcsolatok feltárása, milyen módon, hogyan segítheti az irodalomtörténeti kutatásokat, hogyan vezethet el a klasszikus perzsa–török irodalmi rendszerek működésének jobb megértéséhez, s hogyan teszi lehetővé a korábban megválaszolatlan vagy rosszul megválaszolt kérdésekre adható helyes válaszok megtalálását.

II. A kutatás forrásai

A dolgozat forrásbázisát három nagyobb elsődleges forráscsoport adja. A török klasszikus irodalmak kialakulását és egymásra hatását tárgyaló, és a török gazelről szóló fejezet a témában született szakirodalom mellett elsősorban a török nyelvű életrajzi antológiákra támaszkodik. A klasszikus irodalmak történetének egyik legfontosabb forrásai a *tezkirék*, amellyel, hogy tartalmazza a szerző szerint említésre méltó költők rövid életrajzát és több-kevesebb szemelvényt közölnek műveikből, képet adnak a korabeli irodalmi trendekről, divatokról, s egyben a korabeli irodalomkritikai fő fórumának is számítanak. Szerzőik kritikai megjegyzéseiből, rövid elemzéseiből megtudható, hogy az adott korban kit és miért tartottak jó vagy rossz költőnek, s melyek voltak azok a fő elvárások, melyek alapján a költői szövegeket a kritikusok megítélték. A 15–16. századi klasszikus csagatáj irodalmi hagyományban mindössze egyetlen ilyen szöveg született, Mír ‘Alī-şīr Navāyī *Macālis an-naḡā’is* („A kifinomultak gyülekezetei”) című munkája, mely modellként szolgált a hasonló jellegű oszmán

szövegek szerzőinek. A dolgozat szempontjából lényeges 16. században egy sor hasonló jellegű oszmán munka született Kınalızāde Hāsan Çelebi (megh. 1604), ‘Āşık Çelebi (megh. 1572), ‘Ahdī (megh. 1593) és Muştafā ‘Ālī (megh. 1600) tollából. A legkorábbi Sehī beg (megh. 1548) életrajzi antológiája 1538-ból. Az *adzsemi* török irodalmi hagyomány első jelentős életrajzi antológiája, az udvari könyvtáros, költő és festő Şādikī beg (megh. 1610) *Mācma ‘al-ḥavās* című *tezkiréje* jóval később, a 17. század elején készült el, szintén Navāyī antológiája mintájára.

Az imitációról és az imitációs hálózatokról szóló fejezet megírásához szintén jelentős segítséget nyújtottak az életrajzi antológiák. Adataik elsősorban az egyes terminusok pontos jelentésének, használatának tisztázásában voltak nélkülözhetetlenek. A szóban forgó fejezet és az esettanulmányhoz elvégzett kutatómunka nagyban támaszkodott egyes költők versgyűjteményeire, *dívānjaira*, a költői szövegeket tartalmazó antológiákra, *mecmū ‘ākra*, és ezek egy speciális változatára, a csak imitációs szövegekként megírt gazeleket, *nażīréket*, tartalmazó gyűjteményekre.

Az első 16. századi oszmán *nażīre*antológiát Eğridirli Hacı Kemāl 1512-ben fejezte be. *Cāmi ‘en-nezā ‘ir* („Imitációk összessége”) című antológiájában 262 poéta 2848 költeménye, nagy többségben gazelje található.⁶ Edirneli Nazmī (megh. 1585?) 1524-ben elkészült antológiájában, a *Mecma ‘en-nezā ‘ir*ban („Imitációk gyűjtőhelye”) 357 költő 5527 költeményét, túlnyomó többségében gazeljét adja közre.⁷ Pervāne bey 1560-ban összeállított gyűjteményében 565 költő 8172 költeménye olvasható.⁸ Az ismeretlen szerkesztő erőfeszítései nyomán összeállt *Mecmū ‘at el-leṭā ‘if ve şandūkat el-ma ‘ārif* („Anekdóták gyűjteménye és a gnosztikus tudás ládája”) címen is ismert antológia valamikor a 16. század második felében, végén keletkezett, s több évtizedes gyűjtőmunka eredményeképpen 252 költő 1429 versét tartalmazza.⁹ A 16. század végén, 1594-ben fejezte be ismeretlen szerkesztője a *Mecmū ‘a-i nezāyir* („Nazírek gyűjteménye”) című, 223 poéta 2112 költeményét tartalmazó gyűjtemény összeállítását. Az Istanbul Üniversitesi könyvtárának Nadir Eserler gyűjteményében több,

⁶ Yasemin Ertek Morkoç, *Eğridirli Hacı Kemal’in Cāmiü’n-Nezāir’i, Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme*, doktori disszertáció, Ege Üniversitesi, İzmir, 2003, p. LXI.

⁷ Edirneli Nazmī, *Mecma ‘u’n-Nezā ‘ir. İnceleme–Tenkitli Metin*, szerk. Fatih Mehmet Köksal (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2012), p. 15.

⁸ Pervāne b. Abdullah, *Pervāne Bey Mecmuası*, p. 7.

⁹ *Mecmū ‘atü’l-Letāif ve Sandūkatü’l-Maārif*, szerk. İncinur Atik Gürbüz (Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı, 2018), pp. 17–18.

ismeretlen szerkesztő által összeállított, datálatlan, kéziratos antológiát is őriznek. A TY 739 számon nyilvántartott, néhány kora 17. századi költő mellett elsősorban a 16. század második felében elhunyt 212 poéta 1328 versét gyűjti egybe,¹⁰ a TY 9940 63, főként 16. századi költő, 362 versét tartalmazza.¹¹ Sajnálatos módon sem a 15–16. századi csagatáj, sem a korabeli *adzsemi* török klasszikus irodalmi hagyomány költői válaszként megszületett gazeljeiből nem készültek hasonló jellegű gyűjtemények.

A negyedik és az ötödik fejezetben olvasható összegzések a korból rendelkezésre álló, hatalmas török nyelvű szövegtörzsből vett, a vizsgált jelenségek bemutatásához nélkülözhetetlennek ítélt szövegek összehasonlító elemzésén alapszanak.

A forrásként használt szövegek nagy része ma már nyomtatott formában hozzáférhető, az átvizsgált kéziratos anyag a források kisebbik hányadát teszi ki. A dolgozat szempontjából lényeges csagatáj szövegek az elmúlt száz év során szinte mind megjelentek nyomtatásban. Az oszmán szövegek jelentős része azonban csak mesterszakos szakdolgozatokban vagy doktori disszertációkban kerültek feldolgozásra, s ezek között alapos munkára és nagy óvatossággal kezelendő műre is van példa. A 15–16. századi *adzsemi* török szövegtörzs jelenleg csak töredékesen áll a kutatás rendelkezésére. Míg a legjelesebb szerzők művei kritikainak mondott kiadásban is hozzáférhetők, számos szöveg még csak kéziratos formában ismert.

III. A kutatás eredményeinek tételes bemutatása

A kutatás általában külön kezeli a klasszikus perzsa és a három klasszikus török nyelvű irodalmi hagyományt. A 15–16. századi török nyelvű szövegek azonban azt mutatják, hogy szerzőik számára csak egyetlen klasszikus hagyomány létezett, s a perzsául író elődöket a török nyelvű klasszikus szövegek szerzői szellemi elődeiknek tartották. A perzsa és török nyelvű klasszikus szövegek összehasonlító vizsgálata igazolja a kortárs szerzők percepcióját. Bár való igaz, hogy az idők folyamán a török hagyományokban kialakulnak a csak rájuk jellemző

¹⁰ Hasan Gültekin, *Mecmû 'a-i Neẓāyir. Transkripsiyonlu Metin*, MA szakdolgozat, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2000; Hasan Gültekin, 'Düzenleyeni Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası: Mecmû 'a-i Neẓāyir,' *Hacettepe Üniversitesi Edeyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2010), p. 112.

¹¹ Elif Ezgi Kara, *İstanbul Üniveristesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 9940 Numarada Kayıtlı Nazire Mecmuası (2a–62b), İnceleme–Çeviriyazılı Metin*, MA szakdolgozat, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli, 2019.

sajátosságok, a 15–16. század költészetére nagyjából ugyanazok az alapelvek érvényesek, mint a perzsa klasszikus irodalmi hagyományra.

Az egyes török hagyományok kutatói az *adzsemi* török, a csagatáj és az oszmán kialakulását és történetét általában egymástól elválasztva vizsgálják. Én azonban a második fejezetben részletesen kifejtettek alapján a folyamatot, és a perzsa, valamint a három török hagyomány egymásra hatását a következőképp látom: A klasszikus csagatáj irodalmi hagyomány a 15. század második felében jött létre, nagy részben Mīr ‘Alī-šīr Navāyī munkásságának köszönhetően. Navāyī volt az, aki perzsa nyelven írt klasszikus irodalmi modellek alapján kidolgozta, miként lehet a klasszikus irodalomkritika elvárásainak megfelelő költői szövegeket írni törökül, egy olyan nyelven, melyen – hangtani sajátosságai miatt – gondot jelent az időmértékes verselés.

A klasszikus csagatáj irodalom szövegei – túlnyomó többségükben Navāyī művei – követendő irodalmi modellekként alapvető szerepet játszottak a másik két hagyomány formálódásában. A birodalmi oszmán klasszikus hagyomány a perzsa, és a korábbi anatóliai török nyelvű irodalmi alapokra építve, a csagatáj szövegek tanulságainak felhasználásával a 15. század második felében a birodalmiság sugárzásának igényével jött létre, és a sok elemből összeálló állami irodalomtámogatásnak köszönhetően viszonylag hamar, a 16. század első évtizedeire már megerősödött annyira, hogy más hagyományokban nem ismert, csak rá jellemző sajátos vonásai alakultak ki. Az oszmánnal szoros kapcsolatban született meg az *adzsemi* török klasszikus hagyomány, amely az oszmán forrásain túl az oszmán hagyományból is építkezett. A két nyugati török klasszikus irodalmi hagyomány kapcsolata a 16. század elején még meglehetősen szorosnak tűnik. A későbbiekben ez a kapcsolat lazulni látszik, de a Szafavida Birodalomban a török nyelvű irodalom iránt érdeklődők a 17. században is figyelemmel kísérik még az oszmán irodalmi élet változásait. Ami a két nyugati irodalmi hagyomány és a csagatáj kölcsönös hatásait illeti a 15–16. században, a kutatás eddig csak az oszmánt és az *adzsemi* törököt ért csagatáj hatásokkal foglalkozott, arról eddig nem született komoly elemzés, hogy vajon a kor csagatáj szerzői merítették-e ihletet, és ha igen mennyire, *adzsemi* török vagy oszmán szerzők műveiből.

A török nyelvű klasszikus irodalmak gazelköltészetéről a három hagyományt együtt kezelő elemzés még nem készült. A 15–16. századi, török nyelvű gazelek jellemzőit és a

gazelköltészet főbb trendjeit az összehasonlító vizsgálatok nyomán következőképp összegezném: A gazel mint versforma és műfaj a klasszikus költészet perzsa nyelvű ágában alakult ki és a Timurida-korra a fejlődésének olyan szakaszába lépett, ahol a műkritikusok által támasztott minőségi mutatók, a költői gondolat eredetisége és a technikai tudás bemutatása közül az utóbbira, a retorikai bravúrok felé tolódott a hangsúly. A klasszikus költészet meglehetősen zárt jelkészletére épülő, sematikus, és a valósággal gyakran semmilyen kapcsolatban nem álló költemények elsősorban az elmére kívántak hatni. Teljes megértésük, értelmezésük és élvezetük legalább alapszintű előzetes tudás nélkül nehezen volt elképzelhető. A timurida kulturális modell jelentős mértékben hatott mind a három török nyelvű klasszikus irodalmi hagyományra, s ezért teljesen érthető, hogy a kor török nyelvű gazeljeiben nagy többségükben a perzsa nyelvű klasszikus gazeleknek, mint költői szövegeknek azon vonásai köszönnek vissza, melyek a Timurida-kori irodalomkritika számára lényeginek számítottak. A 15. század végén azonban egy új, a mindennapok valóságára, a hétköznapi élet történéseire reflektáló, nyelvileg, retorikailag egyszerűbb irányzat jelentkezik a perzsa nyelvű gazelköltészetben, amely szakít a korábbi műfaji kötöttségek egy részével. Az irányzat kialakulása és népszerűsége talán összefüggésben áll a költészet „demokratizálódásával”, vagyis azzal a jelenséggel, hogy a professzionális költők mellett egyre több amatőr foglalkozik aktívan a költészet művelésével, miközben a gazelköltészet udvari műfajból városi műfajjává terebélyesedik. A jelenség a 16. század oszmán költészetében, ahol a versírás közügyé nemesedett, többek között a mesteremberkedvesekhez írt szerelmes gazelekben tükröződik. A külső hatások mellett a török nyelvű hagyományokban a belső fejlődés eredményeképpen csak a török nyelvű költészetre jellemző vonások alakulnak ki, amelyek a korabeli műértők szemében egyértelműen megkülönböztetik a török nyelvű gazelköltészetet a még sokáig modellként szolgáló perzsától. Ilyen többek között az oszmán költészetben a 16. században a kannabisz szemantikai mezőjének létrejötté vagy a mind a három hagyományban megfigyelhető *merdāne* gazelek megjelenése.

Bár az imitáció jelensége a klasszikus irodalmi hagyomány egész történetét végigkísérte, és a perzsa klasszikus irodalmi hagyomány legkorábbi korszakában jól adatolható jelenség, a Timurida-kor költészetében, mely lényegi szerepet játszott a török nyelvű klasszikus hagyományok kialakulásában és fejlődésében, az irodalmi életet a korábbiaknál erőteljesebben,

szinte domináns módon határozta meg. Különösen szembeűnő a jelenség az Oszmán Birodalomban, ahol, az oszmán kulturális identitás felépítésének projektjében kiemelkedő szerepet játszott az imitáció, a máshol már bevált kulturális, vizuális, irodalmi modellek utánzása.

A klasszikus perzsa–török költészetet átható imitációval kapcsolatosan felmerűlő, alapvető technikai kérdések megválaszolását jelentősen nehezíti, hogy a korabeli prozódiai szakmunkák szerzői, csupán érintőlegesen foglalkoznak a kérdéssel. Az imitációelméleti írások hiánya nem könnyíti meg az imitáció jelenségének felderítését, hiszen így az imitációval kapcsolatos korabeli vélemények csak más jellegű, esetenként szövegkritikát, és így az imitáció valamely aspektusát megvilágító adatokat is tartalmazó forrásokból, illetve magukból az imitációs folyamatok eredményeképpen létrejött szövegekből ismerhetők meg.

Ezen szövegek vizsgálata azt mutatja, hogy a 15–16. században az imitációs folyamatra leggyakrabban használt kifejezések a mechanikus vagy szolgai másolásra használt *taklīd* 'másolás' és a semleges jelentésű *tetebbu* 'utánzás, imitálás' volt. A klasszikus irodalomkritika az imitációs folyamat eredményeképpen létrejövő szöveget *cevāb* '(költői) válasz' vagy a *nažīre* '(költői) párhuzam' terminusokkal jelölte. Az elsőt inkább a perzsa és a hozzá közelebb álló irodalmi hagyományok, a csagatáj és az *adzsemi* török, míg a másodikat az oszmán források használják.

A korabeli irodalomtörténeti források adatai arról árulkodnak, hogy költői választ sokféle okból és sokféle céllal lehetett készíteni. A *nažīrēk* fontos szerepet játszottak például a költészet mesterségének elsajátításában. Az irodalmi imitációk nagyon nagy része azonban abba a kategóriába tartozott, melyet irodalmi versengésként lehet jellemezni, s melynek célja a modell irodalmi értékével legalább egyező, de inkább azt meghaladó költői válaszok létrehozása volt. Az ilyen költői válaszokkal egy-egy szerző tanúbizonyosságát adhatta tehetségének és a költői mesterségben szerzett jártasságának, szövegismeretének. Végezetűl, a tanuláson és a már megszerzett képességek bemutatásán túl az irodalmi imitációk írásának lehetett még célja a modellszöveg szerzője iránti tisztelet és megbecsűlés kifejezése is. Az imitáció szerzője költői válaszával adta tudtára a modellszöveg szerzőjének, aki szükségszerűen a kortársa volt, hogy a költői teljesítményét értékesnek, az utánzásra méltó szövegek gyűjteményeként is felfogható irodalmi kánonba tartozónak ítéli.

A gazelköltészetben megfigyelhető imitáció jelenségével foglalkozó modern szakirodalom úgy tekint a *naẓīr*ekre, mint egyetlen modellre adott költői válaszokra. A perzsa és különböző török nyelvű dívánok, *naẓīre*gyűjtemények anyagának mélyebb, a versek egymáshoz és az alapvershez fűződő viszonyának alaposabb feltárását célzó vizsgálata azonban egyértelműen azt mutatja, hogy ez koránt sincs így. A dívánokból összegereblyézett vagy a *naẓīre*antológiákban megőrzött, azonos formai kereteket használó gazelekből álló szöveghalmazok összehasonlító elemzése alapján ugyanis biztonsággal állítható, hogy a *naẓīre*halmazokban található költemények intertextuális kapcsolatrendszere nem egyforma, versenként változik, és esetenként meglehetősen összetett. Míg egyes költemények valóban csak a szóban forgó formai keretet elsőként használó alapvers inspirálta költői válaszok, más *naẓīr*ék egymáshoz is kapcsolódnak, sőt olyanok is akadnak egy-egy halmazban, melyeknek a metrum, a rím és a refrénszerű *redif* hármasából álló formai keretet leszámítva, szövegszerűen semmi közük az alapvershez. A *naẓīre*halmazban a versek tehát nem feltétlenül lineárisan kapcsolódnak egymáshoz, intertextuális kapcsolataik komplex imitációs hálózatokat hozhatnak létre. A hálózatok alakját és bonyolultságát több tényező befolyásolja, ilyen például a hálózat nagysága és élettartama. Az évszázadokon át népszerű hálózatok viszonyrendszere meglehetősen összetett, míg a csak rövid ideig népszerű hálózatoknál, vagy ha az alapvers nagy költő nagyon népszerű modellté lett verse, a költői válaszok közötti intertextuális kapcsolatok sokkal egyszerűbbek.

A metrum, a rím és ha van, a *redif* hármasa adta formai keret mellett az imitációs hálózatok fontos jellemzője a közös jelkészlet (*mundus significans*). Különösen a hosszú ideig élő hálózatok estében figyelhető meg jól, hogy a klasszikus költészet jelkészletéből az idők során kikristályosodik az adott hálózat saját, csak rá jellemző *mundus significans*-a, amely a klasszikus költészet *mundus significans*-ának az adott hálózatra jellemző nyelvi elemekből, rímhordozó szavakból, kulcsszavakból, jelzős szerkezetekből, határozókból és retorikai eszközökből, hasonlatokból, metaforákból összetevődő részhalmaza.

A hálózatok versei közötti viszonyok feltérképezése fontos irodalomtörténeti kérdések tisztázását segítheti elő. A szöveghagyományozás sajátosságai miatt a gazelek keletkezésük kontextusából kiszakítva, költői versgyűjtemények, dívánok, vagy különböző szempontok alapján összeállított antológiák, *mecmū* ák lapjain maradtak fenn. Egy adott gazel intertextuális

kapcsolatainak feltárása, a kapcsolatok milyenségének felmérése közelebb segíthet egy-egy vers megszületésének megértéséhez. *Nazīr*ék kapcsolati hálójának felderítésén keresztül egy-egy költő alkotói környezetének, irodalmi kapcsolatainak, preferenciáinak, motivációinak, alkotói módszereinek ismeretlen részletei is napvilágra kerülhetnek, és ezek fontos adalékként szolgálhatnak az adott író életének, munkásságának értékelésében. Az imitációs hálózatok tanulmányozása azonban messze túlmutat egy-egy költő életrajzának fontos vagy kevésbé lényeges adatokkal történő kiegészítésén. Elemző igényű, összehasonlító vizsgálatuk közelebb segíthet a klasszikus költészeti rendszer működésének megértéséhez és eloszlathat egy sor, az irodalomtörténetírásban meggyökeresedett tévhitet.

Költői válaszként megszülető gazel írása során a szerző több lehetséges imitációs stratégiából is választhat. Készíthet a modellt vagy modellek hű utánzatát jelentő költeményt, de az imitációban jelen lévő versengés miatt sokkal több az olyan szöveg, mely nem egyetlen modellre, hanem az imitációs hálózat egészére adott költői válasz, s a szöveg szintjén a hálózat több költeményéhez is kapcsolódik.

A kutatás során elvégzett verselemzések megmutatták, hogy a költői válaszokban a gazelek alapegységei, a párversek, akár egy *nazīr*én belül is, különféle imitációs stratégiák mentén jöhetnek létre. Az imitációs technikák a modell és az imitáció viszonya alapján négy nagy csoportra oszthatók, repetitív, reprodukív, interpretatív és kreatív imitációra.

1. Repetitív imitáció: A legegyszerűbb, s a legkevesebb erőfeszítést igénylő módszer a repetitív vagy ismétlő imitáció, vagyis az a módszer, amikor az imitációs szöveg szerzője a modellbejt kulcsszavainak egy részét megtartja vagy más sorrendbe rendezi, szinonimákkal vagy nagyon hasonló, esetleg rokon értelmű jelentésű elemekkel helyettesíti.

2. Reprodukív imitáció: Ez az imitációs technika számos elemet megőriz a modelltől, miközben igyekszik is eltávolodni tőle. Az ilyen típusú *nazīre* szerzőjének célja gyakran az, hogy egyszerre mutassa be a modellszöveg erényeit és saját költői képességeit.

3. Interpretatív imitáció: A költői válasz szerzője a modell egyik kulcsmotívumát kiemeli, értelmezi, és módosított, vagy teljesen új költői környezetbe helyezi át. A kulcsmotívum lehet egy vagy több szó, költői kép vagy akár retorikai alakzat is.

4. Kreatív imitáció: Az imitációs folyamat során a költői válasz szerzője csupán a szöveg szintjén nyer inspirációt a modelltől, s az így keletkezett az imitációs szöveg csak

érintőlegesen kapcsolódik a modellhez. Ez a kapcsolat csupán formai, az imitáció szerzője a modell egy-egy kiválasztott, de nem átértelmezett, interpretált eleme köré építi fel a modelltől minden egyéb szempontból független, mondanivalójában, költői eszközeiben és megfogalmazásában is különböző párversét.

Az irodalomtörténeti kutatásokat jelentősen megnehezíti, hogy a klasszikus perzsai török költészet szöveggyománnyozási gyakorlata miatt a gazel formában írt költői szövegek túlnyomó többsége keletkezése kontextusából kiragadva maradt az utókorra. A legutóbbi időkig csak ritkán adódott lehetőség arra, hogy legalább nagy vonalakban meg lehessen ismerni egy-egy 16. századi gazel megszületésének hátterét, az alkotás folyamatát elindító erőket, a költőt inspiráló és befolyásoló hatásokat, a kész költemény recepciójának történetét. Az imitációs hálózatok elmélete azonban a gazelek kapcsolódási pontjainak, szövegszintű párhuzamainak, kapcsolati hálójának feltérképezésével segíthet kontextusba helyezni ezeket a szövegeket. A dolgozat utolsó fejezete egy ismert és népszerű Fuzūlī gazel példáján mutatja be, hogy az imitációs hálózatok elmélete alapján kidolgozott elemzési módszerrel milyen eredmények érhetők el, az összehasonlító verselemzésekből milyen irodalomtörténeti következtetések vonhatók le.

IV. A kutatás témájában született publikációk listája

1. Könyv:

Péri, Benedek, *The Persian Dīvān of Yavuz Sulṭān Selīm. A Critical Edition*. Budapest: Eötvös Lorán Research Network, 2021.

2. Tanulmányok:

Péri, Benedek, 'Mīr 'Alī-šīr Navāyī's Poetic Replies to Ghazals Composed by Šayḥum Niẓām ad-Dīn Aḥmad 'Suhaylī.' *Orpheus Noster* 14/4 (2022), pp. 75–86.

Péri, Benedek, 'Bābur and Muḥammad Šaybānī: Fighting for Literary Pre-eminence in Early 16th-Century Central Asia.' In *Journal of Central Asian History* 1/2 (2022), pp. 309–328.

Péri Benedek, 'He drew his blade to shave the world'. Ghazals addressed to barber beloveds in 16th century Istanbul.' In *Klasik Türk Edebiyatında Yerlilik*. Szerkesztette M. Fatih Köksal–Emre Berkan Yeni. Istanbul: Istanbul Kültür Üniversitesi, 2022, pp. 293–303.

Péri Benedek, '“O Muhibbi! You’ve Lit Your Lamp With Khosrow’s Burning Passion”: Persian Poetry as Perceived Sixteenth-Century Ottoman Authors.' In *Safavid Persia in the Age of Empires. The Idea of Iran. Vol. 10*. Szerkesztette Charles Melville. London–New York–Oxford–New Delhi–Sydney: I. B. Tauris, 2021, pp. 241–261.

Péri Benedek, 'Ḥayālī and Fuḏūlī. Who Influenced Whom?' In: *I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ed. Atıf Akgün–Alpay İğçi–Ertuğrul Karakuş. İzmir: Ege Üniversitesi, 2021, pp. 121–131.

Péri, Benedek, '“Merdāne” Ghazals and Rhetoric in 16th-Century Turkish Classical Poetry.' In *Osmanlı Edebî Metinlerinde Teoriden Pratiğe Belâgat*. Szerkesztette Hatice Aynur–Müjgân Çakır–Hanife Koncu–Ali Emre Özyıldırım. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 15*. Istanbul: Klasik Yayınları, 2021, pp. 348–381.

Péri Benedek, 'Titkokkal teli helyek a 16. századi Isztambulban: a mádzsúndzsik boltjai.' *Keletkutatás 2021 ősz*, pp. 145–161.

Péri, Benedek, 'Yavuz Sultan Selīm (1512–1520) and his imitation strategies. A case study of four Ḥāfız ghazals.' *Acta Orientalia Hung.* 73/2 (2020), pp. 233–251.

Péri, Benedek, 'The Persian imitation gazels (*naẓīres*) of Ḳānūnī Sulṭān Süleymān “Muḥibbī” (1520–1566) as they are preserved in a hitherto unnoticed early copy of his Dīvān.' *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2019), pp. 95–120.

Péri Benedek, 'Mīr ‘Alī-šīr Navāyī and the first ghazal of Ḥāfız.' In «*Alisher Navoiy va XXI asr*» mavzudagi Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. Szerkesztette Shuhrat Sirojiddinov. Toshkent: Turon-Iqbol, 2018, pp. 176–183.

Péri, Benedek, 'The influence of Mīr ‘Alī-šīr Navāyī’s Persian poetry on the ghazals of the Ottoman sultan Selim I (1512–1520).' In «*Alisher Navoiy va XXI asr*» mavzudagi Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. Toshkent: Tamaddun, 2017, pp. 74–80.

Péri, Benedek, 'Szelim szultán kiadatlan perzsa versei I.' *Keletkutatás* (2015 tavasz), pp. 115–138;

Péri, Benedek, 'Szelim szultán kiadatlan perzsa versei II.' *Keletkutatás* (2015 ősz), pp. 113–130.

Péri, Benedek, 'Milyen költő volt első Szelim oszmán szultán? A 114. gazel tanúsága.' *Keletkutatás* (2011 tavasz), pp. 73–84.

Péri, Benedek, 'Szelim szultán perzsa gazaljai I. Az első megközelítés.' In *Varietas delectat. Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*. Szerkesztette Dévényi Kinga. Budapest: MTAK, 2010, pp. 21–46.